

MIHAEL SOBOLEVSKI

Osnivanje Komunističke partije Rijeke 1921.

Komunistička partija Rijeke osnovana je u studenom 1921. godine na Trećem kongresu Međunarodne socijalističke partije Rijeke. To je značajan datum ne samo u povijesti revolucionarnoga radničkog pokreta ovoga grada već i u cijelom jugoslavenskom komunističkom pokretu. Ali taj toliko značajan revolucionaran čin sve do nedavno teško da je u našoj historiografiji i spominjan¹, kao i većina revolucionarnih procesa u onim našim krajevima koji su, stjecajem društveno-političkih odnosa u toku i neposredno poslije prvoga svjetskog rata, postali plijen imperijalističkih akcija Kraljevine Italije.

U žarištu imperijalističkih težnji i diplomatskih igara bila je u to vrijeme i Rijeka, snažan industrijski i uopće privredni centar u Kvarnerskom zaljevu. U ovom kraćem napisu nećemo se upuštati u podrobnija razmatranja te problematike, jer to i nije biće napisati, već ćemo ukazati samo na neke odrednice političke i ekonomske borbe oko Rijeke i u Rijeci, potrebne za razumijevanje teksta.

Poslije završetka prvoga svjetskog rata talijanski imperijalistički krugovi nisu otvoreno istakli samo svoj interes za zauzimanje i pripajanje Italiji onih dijelova jugoslavenskih zemalja koje su im darežljivi članovi Antante obećali tajnim Londonskim ugovorom (1915), već interes i za one dijelove na koje se taj ugovor nije odnosio, na Rijeku.

Nastojeći da spriječe priključenje Rijeke Državi Slovenaca, Hrvata i Srba, odnosno poslije 1. prosinca 1918. godine Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca, talijanske vojne vlasti su 4. studenog 1918. godine okupirale grad i u njemu podržavale one političke snage koje su se otvoreno zalagale za pripajanje Rijeke Kraljevini Italiji. Pri tome su gaženi svi do tada poznati argumenti: povijesni, pravni, etnički, geografski i ekonomski. Pojačavanje talijanskih vojnih snaga u Rijeci, blagonaklono držanje savezničkih krugova prema Italiji i popustljivost jugoslavenske vlade

¹ Od 1959. godine do danas o djelatnosti KP Rijeke od 1921. do 1924. godine objavljen je veći broj uglavnom manjih publicističkih napisa u našem tisku. Što se tiče objavljenih sjećanja o tome postoje samo manji ulomci u sastavu širih vremenskih razmatranja, a najbitnije sjećanje na ovu temu bit će zasebno i istaknuto u jednoj bilješci. Najvrednije što je do sada učinjeno na istraživanju osnivanja i djelovanja KP Rijeke jest objavljivanje izvorne građe, iako je ona samo djelomično istražena, ali se čine naponi na njenom daljnjem sistematskom istraživanju i objavljivanju. Što se tiče objavljivanja izvorne građe različite provenijencije postoje do danas o tome tri priloga i to: *Renzo De Felice*, *Il partito comunista di Fiume e il partito comunista d'Italia alla vigilia accordi italo-jugoslavi di Roma del gennaio 1924*, Fiume (*Rivista di studi fiumani*), Roma, br. 1-2/1967, 85-90; *Luciano Giuricin*, *Documenti sul PC di Fiume*, *Quarterni*, Rovinj 1971, tom I, 243-278. i *Mihael Sobolevski*, *Prilog građi o Komunističkoj partiji Rijeke*, sekciji Treće internacionale, *Jadranski zbornik*, Pula - Rijeka 1978, svezak X, 275-288.

i njene delegacije na Mirovnoj konferenciji u Parizu prema talijanskom imperijalističkom posizanju za našim teritorijama, doveli su do toga da sudjelovanje Italije u ratu na strani Antante nije ostalo »osakaćena pobjeda«.

S tim u vezi talijanska vlada nastojala je da što prije potpiše takav mirovni ugovor s Kraljevinom SHS kojim bi se ozakonio status najvećeg dijela jugoslavenskih teritorija koje je okupirala potkraj i nakon završetka prvoga svjetskog rata. Za to je vrijeme talijanski imperijalni trubač i jedan od ideologa uskrsavajućega rimskog imperija, poeta Gabriele D'Annunzio, na čelu svojih arditā, držao Rijeku pod svojom vlašću, od rujna 1919. do kraja 1920. godine, nastojeći da je sačuva za Italiju.

Uzurpator D'Annunzio pretvorio je grad Rijeku u poprište zuluma i bezakonja, protjerujući iz grada sve koji se nisu slagali s njegovom ideologijom, a u cjelini pripadnike hrvatske nacionalnosti. Nadalje, po uzoru na Mussolinijevu fašističku organizaciju, u listopadu 1920. godine osniva takvu organizaciju i u Rijeci, a ona će njenom stanovništvu nanijeti mnoga zla.

Pravedno i trajno rješenje teritorijalne pripadnosti Rijeke nije postignuto Rapallskim ugovorom potpisanim između Kraljevine SHS i Kraljevine Italije 12. studenog 1920. Na osnovi toga ugovora Rijeka nije pripojena svojoj matici zemlji, odnosno Kraljevini SHS, nego su se ugovorne strane obvezale da samo priznaju »potpunu slobodu i nezavisnost Države Rijeke (Fiume) i obavezuju se da će to večno poštovati«. Bio je to samo spretni manevar talijanskih imperijalističkih krugova da rješavanje sudbine Rijeke odgode za kraće vrijeme.²

Revolucionarni radnički pokret, i jugoslavenski i talijanski, veoma je oštro osudio sporazumijevanje talijanske i jugoslavenskih buržoazija i njihovo trgovanje teritorijima i ljudima. Nacionalistički krugovi i u Kraljevini SHS i Italiji stvarali su ratnu psihozu, ali je KPJ 1920. godine na te izazove odgovorila mnogobrojnim zborocima radnika širom zemlje, ističući da radnička klasa Jugoslavije i Italije neće žaliti žrtava da onemoguću nova krvoprolića i patnje radnog naroda. Jer, radni narod s ove i s one strane Jadrana neće rat, a pravedno rješenje teritorijalnih pitanja i slobodu naroda na njima ne može riješiti talijanska i jugoslavenska buržoazija, već je to moguće ostvariti »samo diktaturom proletarijata«. ³ Pravu bít stava naše Partije prema toj problematici najzornije je formulirao Miroslav Krleža u svom znamenitom govoru pod hreljinskom Gradinom, u travnju 1920. godine, rekavši, uz ostalo, da »nad

² O toj problematici postoji u našoj i stranoj historiografiji veći broj radova. Čitaoca upućujemo samo na nekoliko, i to na ove knjige: *Ferdo Čulinović*, Riječka država, Zagreb, 1953; *Dragovan Šepić*, Italija, Saveznici i jugoslavensko pitanje 1914–1918, Zagreb 1970; *Andrej Mitrović*, Jugoslavija na konferenciji mira 1919–1920, Beograd 1969. i *Časopis za suvremenu povijest*, Zagreb, br. 1/1975, koji je u cijelosti posvećen temi Talijanski iredentizam i jadransko pitanje.

³ Na ovu temu objavljeni su brojni članci u jugoslavenskoj i talijanskoj komunističkoj štampi. Navodim samo neke od karakterističnih napisa: Ludilo nacionalizma, *Novi svijet*, Zagreb, br. 1, 17. VII 1920, 3; Za komunistički Sporazum jugoslavensko – talijanski, *Novi svijet*, br. 67, 18. XII 1920, 1; Miting mesto Rijeke, *Radničke novine*, Beograd, br. 91, 18. IV 1920, 1; Rijeka, rat i interesi dembela, *Narodna volja*, Požega, br. 22, 21. VII 1920, 2. i Svuda teče krv, *Delo*, Trst, br. 26, 16. VII 1920, 2.

Kvarnerom ne će biti tako dugo slobode, dok se od Trsta do Učke i od Rijeke do Brseča i Pule ne zavijore ovi isti lenjinski barjaci».⁴

Uz te najosnovnije političke naznake potrebno je ukazati i na one koje su bile karakteristične do potkraj 1921. godine, do perioda u kojem je i došlo do osnivanja KP Rijeke. Odlaskom D'Annunzia iz Rijeke u osnovi se nije ništa izmijenilo, promijenjena je samo forma a bit je ostala ista. Konstituiranje rapallške, »Riječke države« ometale su posredno talijanske vlasti pomoću aneksionista u samoj Rijeci, a naročito poslije travanj-skih izbora za Konstituantu godine 1921. Naime, na tim izborima autonomaška stranka dra R. Zancle dobila je 57 mandata, a aneksinistička svega 19 mjesta u Konstituantu. No Konstituantu nije bila kadra da preuzme vlast sve do početka listopada 1921. godine i to samo za kratko vrijeme.

U tako nesređenim i veoma teškim unutrašnjo- i vanjskopolitičkim odnosima, sav privredni život Rijeke potpuno je zastao. Tada je na području »Riječke države« živjelo na površini od oko 100 km² do 45.000 stanovnika čija je egzistencija gotovo isključivo bila vezana za industrijsku proizvodnju i lučki promet. Od povrtlarstva živio je samo manji broj ljudi u prigradskim naseljima. Ako k tome dodamo da su u toku generacija u riječkoj privredi bili zaposleni i radnici iz okolnih pasivnih krajeva, a prije svega iz Kastavštine i Grobinštine, onda je jasno da je privredna propast Rijeke imala i te kako dalekosežne posljedice. Struktura riječke industrije do 1918. godine temeljila se je na uvozu sirovina jeftinim morskim putem iz prekomorskih zemalja i na izvozu industrijskih proizvoda visoke tehnološke obrade pretežno u zemlje Srednje Evrope. Uz to, Rijeka kao mađarski provizorij od 1868. godine (Hrvatsko-ugarska nagodba), zahvaljujući velikom investiranju mađarskog kapitala u lučka postrojenja i brodarsku flotu, postala je jedna od najvećih luka Sredozemlja. Poslije prvoga svjetskog rata, uslijed već spomenutih uzroka, Rijeka je bila odvojena od svoga neposrednog i prirodnog zaleđa, a zbog nesigurnih političkih odnosa, kapitalisti nisu pokazivali bilo kakav interes za investiranje — a dio privrednih poduzeća nalazio se pod sekvestrom — to više što je bila riječ o teritoriju koji je u prvom svjetskom ratu bio na strani pobijedenih sila. Kako je bila velika privredna katastrofa u vrijeme osnivanja KP Rijeke u studenom 1921. godine ponajbolje ilustrira podatak da je broj zaposlenih opao sa 20.000 1914. godine na svega oko 1000 radnika 1921. godine. Bila je to privredna katastrofa takvih razmjera kakvoj u to vrijeme nije bilo slične u svijetu i od koje će se riječka privreda oporaviti tek u socijalističkoj Jugoslaviji.⁵

Nekoć cvatući industrijski grad, lučko i trgovačko čvorište, sada nasilno odvojen od svoga nacionalnog teritorija i ekonomskog zaleđa, stravično je izgledao. U njemu caruju besposlica i glad, a svijesno radništvo obraća sa svim radnicima svijeta da im pomognu u rješavanju njihove nezaposlenosti.

⁴ Davni dani, Zagreb 1956, 541–542.

⁵ Usporedi ove napise: F. Čulinović, Riječka država, 209–219; Andrea Ossoinack, Lettera aperta, Fiume 1921; Caratteristiche economiche della provincia del Carnaro, Fiume 1926. i V. Trnjar, Što znači gubitak Rijeke za radništvo, Hrvatski radnik, Zagreb, br. 3, 15. II 1924, 1.

U takvim političkim i ekonomskim uvjetima obnovljen je poslije završetka prvoga svjetskog rata sindikalni i politički pokret radničke klase. Naime, obnovljeni socijalistički pokret u Rijeci ulagao je napore, dakako u granicama svoje moći, da se suprotstavi nasilju riječke buržoazije potpomognute od talijanskih imperijalističkih krugova. Međunarodna socijalistička partija Rijeke (Partito Socialista Internazionale di Fiume) s pravom je u to vrijeme smatrala da sve te nagomilane suprotnosti i nije moguće drukčije riješiti nego svjetskom socijalističkom revolucijom i stvaranjem Svjetske Sovjetske Socijalističke Republike. Rukovodstvo i članovi Međunarodne socijalističke partije Rijeke, pod utjecajem takve idejne orijentacije, donijeli su na svom kongresu 29. srpnja 1920. godine i odluku o pristupanju Trećoj internacionali.

Međunarodna socijalistička partija Rijeke imala je izraziti utjecaj na tadašnje sindikalne organizacije koje su bile objedinjene na nivou Ujedinjenih sjedišta (Sedi riunite). Sindikalne organizacije, predvođene socijalistima, zahtijevaju osamsatni radni dan, povišenje nadnica i obustavu protjerivanja radnika iz Rijeke. Borba između kapitala i rada veoma je oštra; sindikalne organizacije vode niz tarifnih i štrajkaških pokreta, ali se ističu i u organiziranju niza protestnih skupština. Svi ti klasni sukobi utjecali su na porast članstva Međunarodne socijalističke partije Rijeke (imala je potraj 1920. godine oko 300 članova) i povećanje utjecaja na mlade od kojih su mnogi učlanjeni u Klub mladih socijalista. Riječki socijalisti, djelujući u specifičnim političkim i vrlo teškim privrednim odnosima, morali su akcijama na osnovi svoga stava nalaziti i određena primjerena rješenja. Što se tiče teritorijalne pripadnosti Rijeke, isticali su u prvi plan pravo njenog stanovništva na samoodređenje, ali to tada vladajuće načelo marksističko-lenjinističke teorije u pogledu nacionalnog pitanja nisu nikada pokušali temeljitije razraditi. Moramo istaći da su u odnosu na teritorijalnu pripadnost Rijeke isti stav imale KPJ i KP Italije.⁶

Ali, kada je trebalo da se na osnovi Rapallskog ugovora konstituiraju zasebna »Riječka država«, Uprava (direkcija) Međunarodne socijalističke partije Rijeke vodila je niz rasprava o budućem političkom i gospodarskom položaju radničke klase u njoj. Bila je protiv dijeljenja riječke luke na dva dijela, jer bi to, po njenom mišljenju, još više pogoršalo položaj radničke klase. Stoga se obratila potkraj 1920. godine pismom i na rukovodstvo KPJ, moleći da se poslanici izabrani na listi KPJ založe u Konstituenti da cijela riječka luka, uključujući luku Baroš i Deltu, pripadne Riječkoj državi.⁷ Naravno, da se to i postiglo, to ni u kom slučaju ne bi poboljšalo položaj radničke klase u Rijeci. Jer uzroci su bili mnogo složeniji, neki su već i istaknuti, a što pokazuje već i to da riječka luka, mada podijeljena, u Rijeci nije bila iskorištena ni s 25% svojih kapaciteta. Komunistička partija Rijeke nastala je, što je bilo karakteristično i za mnoge ostale komunističke partije u to vrijeme, iz revolucionarne jezgre socijalističkog pokreta. Dubljem otvaranju procijepa u članstvu Međuna-

⁶ Vidi o tome detaljnije u rukopisu: *M. Sobolevski, Komunistička partija Rijeke – Sekcija Treće internacionalne 1921–1924*, pohranjen u Centru za historiju radničkog pokreta i NOR Istre, Hrvatskog primorja i Gorskog kotara u Rijeci (dalje CHRPP).

⁷ Vidi članak: Reški diplomatski umotvor, *Delo*, 29. XII 1920, 1.

rodne socijalističke partije Rijeke pridonijele su odluke Drugog kongresa Treće internacionale (od 19. VII do 6. VIII 1920). Na njemu su donijeti *Uvjeti za prijem u Komunističku internacionalnu*, inače poznati pod skraćenim naslovom »21 uvjet«, s ciljem potpunog utvrđivanja uvjeta za prijem novih partija, a za one koje su već primljene u Komunističku internacionalu naznačuju se obveze koje treba da ispune. Bilo je nužno da sve partije, koje su već bile članice Komunističke internacionale, i one koje će biti u nju primljene, iskorijene iz svojih redova socijaldemokratsko nasljeđe i prihvate revolucionarni put društvenih promjena. S tim u vezi morale su promijeniti i naziv u komunistička partija, te bezrezervno na izvanrednom kongresu prihvatiti »21 uvjet«. Kongres se imao održati u najkraćem roku.⁸

Iako je trebalo da i Međunarodna socijalistička partija Rijeke u najkraćem roku sazove izvanredni kongres, nije nam poznato zašto se s njegovim sazivanjem toliko dugo odugovlačilo. Nadalje, nije se radilo na sazivanju izvanrednog kongresa, nego je tek nakon punih 15 mjeseci od završetka Drugog kongresa Komunističke internacionale sazvan Treći, redovni kongres Međunarodne socijalističke partije Rijeke. Očito je da su među članstvom i u rukovodstvu Partije postojale nesuglasice oko prihvatanja »21 uvjeta«, a te nesuglasice doći će do punog izražaja na Kongresu. Kongres je sazvan za 10. studenog 1921. godine u velikoj dvorani zgrade Radničke komore, a prisustvovalo mu je, prema jednom izvoru 80,⁹ a prema drugom 85 delegata.¹⁰ Prema tome, jedan delegat birao se na četiri člana Međunarodne socijalističke partije Rijeke. Za dan kasnije bio je sazvan i kongres Kluba mladih socijalista. Taj je Kongres održan u vrijeme kad se kapitalizam u svijetu počeo stabilizirati i kad je prvi poslijeratni revolucionarni val stagnirao. Ali, u to vrijeme i nadalje zadatak je komunističkih partija bio, prije svega, da se osposobe za svoju novu zadaću u narednom revolucionarnom valu. Upravo na razmeđu svjetskih revolucionarnih tokova osnovana je Komunistička partija Rijeke, a tok njenog osnivanja bio je veoma buran i vjerojatno nije bio tako karakterističan za osnivanje bilo koje druge komunističke partije u svijetu.

Trećem kongresu Međunarodne socijalističke partije Rijeke, kao gosti ali i kao pomagači, prisustvovali su i neki istaknuti članovi KP Italije, među kojima najvjerojatnije samo prvi dan Amadeo Bordiga, jedan od osnivača KP Italije i tada član Izvršnog komiteta Komunističke internacionale, Secondino Tranquilli (pseudonim Ignazio Silone — kasnije istaknuti pisac) i Cesare Seassaro, urednik tršćanskog lista *Il Lavoratore*.

KP Jugoslavije, u to vrijeme u ilegalnosti i na udaru ofenzive buržoazije, nije mogla pružiti bilo kakvu pomoć stasanju komunističkog pokreta u Rijeci u vrijeme njegova osnivanja. Treba istaći da su postojale veze

⁸ Prva – Druga – Treća internacionala, Beograd 1952, 192–198.

⁹ Pokret u radničkim redovima, *Riječki glasnik*, Rijeka, br. 36, 26. XI 1921, 1.

¹⁰ Pismo, najvjerojatnije Stanflina Pietra, od 29. XI 1921, upućeno tršćanskom komunistu Pastoru, CHRP, Zbirka građe o KP Rijeke 1921–1924. godine. Tu su građu prikupili L. Giuricin i M. Sobolevski i pripremaju je za tisak u zasebnoj knjizi koja će biti objelodanjena 1981. godine. Izdavači su te zbirke građe o KP Rijeke Centar za historiju radničkog pokreta i NOR Istre, Hrvatskog primorja i Gorskog kotara iz Rijeke i Centro di ricerche storiche iz Rovinja.

između radničkog pokreta u Rijeci i okolnih mjesta, a jedan od snažnih punktova te suradnje bila je do kraja 1920. godine mjesna organizacija KPJ u Bakru.

Poslije pozdravnih govora gostiju, na Trećem kongresu Međunarodne socijalističke partije Rijeke počeo je njegov radni dio. Grupa od 31 delegata, među kojima je bilo i nekoliko istaknutih članova rukovodstva Partije, podnijela je svoj prijedlog o prihvaćanju »21 uvjeta« Komunističke internacionale. U njemu se ističe da Međunarodna socijalistička partija Rijeke, od svoje reorganizacije 1918. godine pa nadalje, nije nikada zapostavljala principe klasne borbe i iskrenog internacionalizma. Ali delegati smatraju da treba voditi računa o specifičnoj riječkoj situaciji i strukturi nove vlasti u njoj, a proletarijat usmjeriti na stvaranje jedinstvenog fronta i postepeno ga osposobiti za rušenje buržoaskog sistema. U predloženim zaključcima te grupe delegata navodi se:

- «1. da pristaju uz Treću internacionalu,
2. prihvaćaju, '21 uvjet', ali zbog dužnosti, lokalnih prilika i strukture ograđuju se od točke 17, tj. zahtijevaju zadržavanje imena: Socijalistička partija Rijeke (Sekcija Treće internacionale),
3. zauzet će se u svakoj prilici za nepromjenjivost jedinstvenog proleterskog fronta i težiti da u granicama potpunog izvršavanja svih uvjeta uobliče i unaprijede pravu masovnu partiju.»¹¹

Ovdje je potreban jedan ispravak. Grupa od 31 delegata pogrešno je navela točku ograde iz »21 uvjeta«. Ona se ne odnosi na točku 17, nego na točku 18 tih uvjeta. Samo da se podsjetimo, točka 18 sadrži obvezu svih članica Treće internacionale da svaka partija mora nositi naziv komunistička. Dakle, da ukratko konstatiramo, ta grupa od 31 delegata na Kongresu bila je protiv promjene imena Međunarodne socijalističke partije Rijeke u Komunističku partiju Rijeke. Ta ograda nije bila formalna ni sasvim slučajna. Zadržavanjem starog naziva Partije nastojali su da zadrže i staru programsku orijentaciju, iako su na riječima zagovarali klasnu borbu i potrebu rušenja kapitalističkog sistema nasilnim sredstvima.

O prijedlogu 31 delegata razvila se žučna polemika u kojoj su sudjelovali gotovo svi delegati Kongresa. Njihovom shvaćanju suprotstavili su se mnogi delegati, koji su zahtijevali da se bezrezervno prihvati »21 uvjet« i na temelju njega formulira novi program Partije. Koliko je osnivanje KP Rijeke bilo složen proces u kojem se trebalo boriti za glas svakog delegata, ponajbolje svjedoči podatak da je umjesto predviđenog jednog dana Kongres trajao 10 dana. Ideološko raščišćavanje bilo je tako snažno da su i neki potpisnici navedenoga prijedloga, da se »21 uvjet« primi s ogradom, odustali od prvotne namjere i glasali za bezrezervno prihvaćanje »21 uvjeta«. Ali rascjep se nije mogao izbjeći, što će imati posljedice za jedinstvo radničkog pokreta u Rijeci.

Kongres je 16. i 17. studenog 1921. godine prekinuo s radom zbog tragične smrti gosta na njemu, Cesarea Scassara iz Trsta. Naime, za vrijeme održavanja Kongresa on je bio smješten kod dra Samuela Maylendera, tada također istaknutog organizatora revolucionarnoga radničkog pok-

¹¹ CHRP, Zbirka građe o KP Rijeke 1921–1924. godine.

reta u Rijeci. Seassaro se ugušio plinom koji je izlazio iz oštećene plinske peći.¹² Njegov pogreb, a bio je privremeno sahranjen na riječkom groblju Kozali, pretvorila je svjesna radnička klasa Rijeke u snažan dokaz svoje moći. Pogreb je bio bez religioznog obreda što je u ono vrijeme bilo za građanstvo Rijeke nezamislivo. Riječko radništvo prisustvovalo je pogrebu grupirano po poduzećima,¹³ a Radničko pjevačko društvo iz Rijeke prvi put je otpjevalo čuvenu tužaljku »I Trapassati«. KP Rijeke, koja tada još nije bila do kraja oformljena, i Radnička komora iz Rijeke objavile su i poseban letak na talijanskom jeziku, i to pod naslovom *Lutto proletario*¹⁴ (Proleterska žalost) u kojem se govori o revolucionarnom radu C. Seassara. U letku se, uz ostalo, isticalo:

»U Rijeku je stigao prije nekoliko dana da nam donese pozdrave, čestitke ljudi Internazionali na početku novog života naše Partije, te izraze idealizma, vjere i borbenosti.

Sudbina je htjela da ga baš ovdje u Rijeci, žrtvujući se za nas, zateče prerana smrt.«

U nastavku Kongresa trebalo je formulirati program KP Rijeke, izabrati rukovodstvo, a već je ranije bila osigurana natpolovična većina glasova delegata za bezrezervno prihvaćanje »21 uvjeta« Komunističke internacionale. Budući da do sada nisu pronađeni zapisnici s Kongresa, prisiljeni smo da to pokušamo rasvijetliti na osnovi ostalih dosad pronađenih izvornih materijala i onovremenog tiska. Prije svega, delegati su davali pismene izjave o bezuvjetnom prihvaćanju komunističkog programa i »21 uvjeta«, što je ujedno bilo i glasanje. Prema jednom izvoru za prihvaćanje je glasalo 47 delegata — 33 protiv,¹⁵ a prema drugom izvoru 49 delegata za prihvaćanje a 36 protiv.¹⁶ Bilo je to dostatno da se osnuje KP Rijeke a njeno osnivanje značajan je trenutak riječkog radništva u njegovoj revolucionarnoj borbi.

Pristalice prihvaćanja »21 uvjeta« uz ograđivanje od točke 18 nisu se pomirili sa svojim porazom, već su 22. studenog 1921. godine održali skupštinu i na njoj izabrali novu upravu Međunarodne socijalističke partije Rijeke.¹⁷

Na Kongresu bio je izabran Centralni komitet KP Rijeke od 15 članova i njegov Izvršni komitet od 5 članova. U izvršni komitet KP Rijeke bili su izabrani: Simon Arpad, Giuseppe Quarantotto, Paolo Kirchenknopf, Riccardo Šojat i Samuele Maylender.¹⁸

Poslije završetka Kongresa novoosnovana KP Rijeke obratila se proglašenjem svog Centralnog komiteta (odbora) radnicima Rijeke. Proglas je objavljen na hrvatskom ili srpskom i talijanskom jeziku. Proglas na tali-

¹² La tragica fine di un avvocato comunista, *La Vedetta d'Italia*, Rijeka, br. 268, 16. XI 1921, 2.

¹³ I funebri dell collega avv. Seassaro, *La Vedetta d'Italia*, br. 270, 18. XI 1921, 2.

¹⁴ *L. Giuricin*, Documenti sul PC di Fiume, n. dj., 252–253.

¹⁵ Vidi bilješku 9.

¹⁶ Vidi bilješku 10.

¹⁷ CHRP, Zbirka građe o KP Rijeke 1921–1924. godine.

¹⁸ *Giuseppe Arrigoni*, Moja sjećanja na djelatnost radničkog pokreta u Rijeci, objavljena u zborniku Radnički pokret Hrvatskog primorja, Gorskog kotara i Istre, Rijeka 1970, 47–48.

janskom jeziku objavljen je odmah sutradan nakon završetka Kongresa, tj. 21. studenog 1921. godine, a proglas na hrvatskom ili srpskom jeziku nije datiran ali je, nema sumnje, bio tiskan isti dan kao i onaj na talijanskom jeziku ili možda koji dan kasnije.

Proglas je naslovljen *Proletarijatu Slobodnog Grada Rijeke*¹⁹ i veoma je značajan, prije svega zbog toga što u cjelini donosi program KP Rijeke. U proglasu se ističe da promjena imena Partije nije formalna već bitna i pod njom se razumijeva promjena strategije i taktike revolucionarne klasne borbe. Na tim principima temeljili su se zaključci Kongresa i program KP Rijeke. Ali, prije nego se što opširnije zadržamo na programu KP Rijeke neophodno je potrebno osvrnuti se i na zaključke Kongresa koji su također objavljeni u tome proglasu. Oni su sažeti u pet točaka, s tim što je posljednja točka raščlanjena u pet posebnih zadataka. Iz zaključaka se vidi da je većina delegata bezrezervno podržala »21 uvjet«, odobrila pristup Komunističkoj internacionali i podržala sve odluke Drugog kongresa Komunističke internacionale. Nadalje, odobrila je pristup Radničke komore (Ujedinjeni sindikati) u članstvo Profinterne i navijestila izradu i donošenje Statuta KP Rijeke kojim će biti regulirani odnosi unutar Partije.

Program KP Rijeke, kako je već istaknuto, sažet je u 10 točaka i mislim da će koristiti čitaocima, ako se navede u cjelini. On glasi (naveden je iz već više puta spomenutog proglašenog na hrvatskom ili srpskom jeziku):

- »1. U današnjem kapitalističkom socijalnom režimu razvija se danomice sve veći i veći kontrast između produktivnih sila i produkcije, izbijaju na površinu protivni interesi, koji su uzrok klasnoj borbi proletarijata i vladajuće buržoazije.
2. Da su današnji produktivni odnošaji zaštićeni moću buržujujske države koja, bazirana na demokratskim principima, štiti interese kapitalističke klase.
3. Proletarijat ne može srušiti današnji sistem kapitalističkih odnošaja produkcije nikako drukčije nego samo uništenjem buržujujske vlasti nasilnim putem.
4. Glavni dio revolucionarne borbe proletarijata jest politička klasna stranka. Komunistička stranka okupljajući oko sebe najsvjesnije i najnaprednije elemente proletarijata udružuje sile radničkih masa, pripremajući ih tako s borbe interesa pojedinih grupa, na zajedničku revolucionarnu borbu proletarijata. Njezina je dužnost da širi među mase revolucionarne ideje, da priprema materijalna sredstva i da upravlja u Gigantskoj Borbi Proletarijata.
5. Svjetski rat, kao neophodno nužna posljedica kapitalističkog sistema, glavnog uzroka modernog imperijalizma, prouzročio je krizu Kapitalizma, koja se ne da drukčije uništiti nego oružanim sukobom radničkih masa, proti današnjih buržujujskih država.
6. Nakon uništenja buržujujske vlasti, proletarijat može da se organizira u vladajuću stranku jedino posvemašnjim uništenjem svih dosadašnjih

¹⁹ *Mihael Sobolevski*, Prilog građi o Komunističkoj partiji Rijeke, sekciji Treće internacionalne, n. dj., 278–282.

buržujfskih sistema i aparata, proglašenjem vlastite diktature, to jest birajući u odbor nove države elemente koji pripadaju produktivnoj klasi, isključujući iz svih političkih prava buržujfsku klasu.

7. Politička forma proleterske države jest: bezuvjetno osnivanje radničkih vijeća (radnici i seljaci) po uzoru ruske revolucije, matere svih svjetskih proleterskih revolucija, koja je prva oživotvorila diktaturu proletarijata.

8. Neophodno nužna odbrana proleterske Države protiv svih mogućih kontrarevolucionarnih pokušaja može biti osigurana jedino tim načinom, da se buržujima i svim ostalim strankama protivnim diktaturi proletarijata, onemogućće sva sredstva za agitaciju i političku propagandu i da se organizira Armija Proletarijata za ugušenje svih vanjskih i nutranjih pokušaja kontrarevolucije.

9. Jedina je proleterska država u pravu da sistematski i dosljedno, prema potrebama, reformira metode i načine rada u odnošajima socijalne ekonomije, potrebne za promjenu kapitalističkog sistema, u oživotvorenju kolektivne produkcije i razdjelbe.

10. Usljed ovog ekonomskog preokreta i ostalih promjena biti socijalnog života, nakon društvenog klasnog poredaja umanjiti će se potreba političke države, koja će se progresivno svesti na racionalnu upravu djelatnosti čovječanstva.«

U tome programu KP Rijeke izložene su osnovne marksističke idejne i političke osnove Partije, a zatim i njeni osnovni ciljevi — rušenje kapitalističkog poretka revolucionarnim putem i osnivanje »proleterske države«. Ako bismo taj program KP Rijeke uspoređivali s bilo kojim tadašnjim programom komunističkih partija, mogli bismo uočiti sličnost ili istovjetnost osnovne političke i strateške orijentacije komunista bilo koje zemlje. Ali kad smo već kod programa KP Rijeke, potrebno je istaći da je po svojoj strukturi identičan programu KP Italije, donijetom na kongresu u Livornu, u siječnju 1921. godine.²⁰ To je i razumljivo, ako se uzme u obzir da je već postojala i ranije suradnja između revolucionarnoga radničkog pokreta Rijeke i Italije a zatim da su i pojedini istaknuti aktivisti KP Italije pomogli pri organiziranju Kongresa i osnivanja KP Rijeke.

Polazna je točka u programu KP Rijeke prihvaćanje lenjinističke pretpostavke da je ratom započeo proces raspadanja kapitalizma i da se proletarijatu pruža mogućnost skorog osvajanja vlasti. To je bila otprilike situacija karakteristična za razdoblje od 1917. do 1920. godine. Ali, sada, 1921. godine cjelokupni organizirani revolucionarni rad morao se usmjeriti na dugoročnije zadatke.

Iz programa riječkih komunista još je nešto vidljivo: na njih je snažno djelovala oktobarska revolucija i nju su prihvatili za svoj uzor i praktičnu parolu. Očito je da riječki komunisti u svojim redovima nisu imali takve teoretičare koji bi mogli da u svojoj — riječkoj situaciji — primijene ne slovo, već pouke i iskustva oktobarske revolucije i razvitka sovjetskog društva od 1917. do 1921. godine. Stoga i u programu riječkih komunista

²⁰ *Giorgio Galli, Storia del Partito comunista Italiano, Milano 1976, 48–50.*

nedostaje snažnija i jasnija analiza društveno-ekonomskih i političkih odnosa u Rijeci i analiza njezinoga međunarodnog položaja.

Osnivanje KP Rijeke naišlo je na različite odjeke: na veoma oduševljene od KP Italije i na napadačke od buržoazije. Tako je rukovodstvo KP Italije u svojem pismu od 28. studenog upućenog KP Rijeke naglasilo da ih neobično raduje to što je osnovana njihova Partija i zatim nude svoju pomoć i uspostavu veza posredstvom povjerenika.²¹

Koliko je rukovodstvo KPJ bilo upoznato s osnivanjem KP Rijeke i kako je na nj gledalo, nisam mogao utvrditi dosadašnjim istraživanjima te problematike.

Kako je već naznačeno, osnivanje KP Rijeke naišlo je na izvjesnu pozornost i u građanskoj štampi, pa ćemo s tim u vezi istaći dva osnovna stava takve štampe. Riječki dnevnik *La Vedetta d'Italia* (Predstraža Italije), koji je bio glasonoša aneksionistički opredijeljene buržoazije, objavio je dva članka, i to pred završetak Kongresa na kojem je bila osnovana KP Rijeke. U članku *Rascjep socijalista*²² navedeni list nije propustio mogućnost da napadne jednog od najistaknutijih organizatora komunističkog pokreta u Rijeci Arpada Simona, optužujući ga kao mađarskog nacionalista i protivnika Italije. Namjera je bila izrazito jasna: htjelo se utjecati na radnike u Rijeci da ne pristupaju u članstvo KP Rijeke jer su njeni organizatori navodno oni koji su došli u Rijeku i tobože nemaju ništa zajedničko s njenom radničkom klasom. Sličnog je sadržaja i drugi članak objavljen u *La Vedetta d'Italia*, i to pod naslovom *Komunisti*. I u njemu se nastoji posijati sumnja u klasno bratstvo i jedinstvo njene višenacionalne radničke klase. Isto to želi učiniti i *Riječki glasnik* ali samo sa stanovišta riječke buržoazije. U članku *Pokret u radničkim redovima*,²³ uz ostalo, istaknuto je o Kongresu na kojem je osnovana KP Rijeke:

»Na tom kongresu došlo je silu socijalista i komunista iz Trsta i ostale Italije, a mi pitamo s kojim pravom. Ako je Rijeka slobodna država, ako su socijalisti zbilja internacionalci, otkuda dolaze pojedinci iz Italije, da se miješaju u naše čisto riječke interne stvari?«

Bio je to izraz reakcionarnih snaga riječnog društva kojima nije stalo ni do riječnog radništva ni do njegova klasnog i nacionalnog oslobođenja, već su prvenstveno na problem Rijeke gledali sa stanovišta uvećanja vlastitog profita.

Unutar Međunarodne socijalističke partije Rijeke djelovao je i Klub mladih socijalista. Imao je oko 250 članova²⁴ i znatan utjecaj posredstvom kulturnih i sportskih organizacija na mlade radnike Rijeke. Revolucionarna stremljenja bila su mnogo izraženija u članova Kluba mladih socijalista nego u njihovih starijih drugova učlanjenih u Međunarodnu socijalističku partiju Rijeke. Zbog toga je Kongres mladih riječkih soci-

²¹ Naslov članka na talijanskom jeziku na kojem je objavljen glasi: La scissione socialista, *La Vedetta d'Italia*, br. 270. 18. XI 1921, 2.

²² Br. 271, 19. XI 1921, 2.

²³ Vidi bilješku 9.

²⁴ G. Arrigoni, Moja sjećanja na djelatnost radničkog pokreta u Rijeci, n. dj., 46.

jalista prošao bez idejnog rascjepa i s ostvarenim punim jedinstvom organizacije i akcije. Naime, mladi riječki socijalisti održali su svoj kongres 11. studenog 1921. godine, također u prostorijama Radničke komore i jednoglasno su odlučili da pristupe Komunističkoj omladinskoj internacionali i da, umjesto Kluba mladih socijalista, osnuju Savez mladih komunista Rijeke. Secondino Tranquilli, pišući 15. studenog 1921. godine pismo Amadeu Bordigi, istaknutom rukovodiocu KP Italije, naglasio je da je omladinski kongres doživio trijumfalan uspjeh.²⁵ O održanom kongresu i donijetim odlukama Savez mladih komunista Rijeke izvijestio je 9. prosinca 1921. godine Komunističku omladinsku internacionalu ističući da su cijelu akciju vodili tako kako dolikuje istinskoj revolucionarnoj prethodnici.²⁶

Rukovodstvo KP Italije, pozdravljajući osnivanje Saveza mladih komunista u Rijeci, istaklo je da će on biti onaj činilac koji će ostvariti duhovno jedinstvo mladih jugoslavenskih i talijanskih radnika i učvrstiti proleterske snage Rijeke. Ujedno će to biti mjesto za onaj dan kad će talijanski radnici moći pružiti ruku svojim slavenskim drugovima u zajedničkoj borbi protiv robovanja imperijalističkoj politici Beograda i Rima.²⁷

Neposredno poslije osnivanja KP Rijeke pred njenim rukovodstvom stajali su brojni problemi. Na temelju donijetih zaključaka i programa ubrzano se radilo na prijedlogu Statuta koji je imao regulirati unutrašnje stanje u Partiji i pridonijeti njenom organizacionom učvršćenju, što je bilo najhitnije potrebno s obzirom na način postanka Partije. Izvršni komitet KP Rijeke je u svojoj novopokrenutoj *Maloj biblioteci* i tiskao Statut zajedno sa zaključcima i programom donijetim na Kongresu²⁸ na kojem je i osnovana KP Rijeke, a članstvo se svojim osobnim izjašnjavanjem prigodom učlanjenja u Partiju obvezivalo na bezuvjetno prihvatanje Statuta i Programa. Mislim da bez prikaza najosnovnijih statutar- nih odredaba nije moguće završiti ovaj napis o osnivanju KP Rijeke, jer je samo tako moguće dobiti cjelovitu sliku o osnivanju i prvim koracima KP Rijeke. Osnovu KP Rijeke činile su sekcije (organizacije) koje su se temeljile na teritorijalnom principu, dakle zadržana je socijaldemokratska praksa koja je bila karakteristična i za sistem osnovnih organizacija u ostalim komunističkim partijama. Sekcije su se osnivale u pojedinim gradskim četvrtima a svaka je trebalo da ima najmanje 10 članova. U članstvo KP Rijeke primale su se osobe oba spola s navršenih 20 godina. Za one buduće članove, koji nisu bili prethodno članovi Saveza mladih komunista, primjenjivao se kandidatski staž od godinu dana. Time se htjela provjeriti vjernost i disciplina budućeg člana Partije. U nastojanju da se članovi Partije što tješnje povežu sa sredinom u kojoj rade, Statut je nalagao da obavezno moraju biti članovi sindikata i unutar njega pripadati komunističkoj frakciji, s ciljem omogućavanja odgovornog i planskog djelovanja unutar svoga strukovnog sindikata.

²⁵ L. Giuricin, Documenti sul PC di Fiume, n. dj., 251.

²⁶ Isto, 252.

²⁷ Isto, 252.

²⁸ Mozione comunista e statuto del Partito comunista di Fiume, Fiume 1922.

Nadalje, onaj tko je želio da bude primljen za člana KP Rijeke morao je podnijeti molbu Centralnom komitetu, supotpisanu od dva člana, a u njoj je izjavljivao da poznaje Program i Statut Partije i da ih bezuvjetno prihvaća. Prijem bi bio pravovaljan tek kad se s njim suglasi sekcija na svom sastanku i kad ga potvrdi Centralni komitet KP Rijeke. Ne ulazeći u podrobnije detalje Statuta koji nisu bitni za ovaj napis, istakli bismo još neke njegove zanimljive karakteristike. Npr. svaka je partijska sekcija bila dužna da na svom području djelovanja organizira i skupinu mladih komunista, a žene, članovi KP Rijeke, mogle su unutar sekcije organizirati svoje grupe za razmatranje onih pitanja koja su za njih bila posebno važna. Dodajmo još na kraju da se na čelu KP Rijeke nalazio Centralni komitet od 15 članova, izabranih na kongresu, a oni su između sebe birali Izvršni komitet od 5 članova. Redovni kongres trebalo je da se održi svake godine i da mu prisustvuju svi članovi Partije. To je bilo moguće, jer KP Rijeke nije bila masovna organizacija već kadrovska s ciljem neposrednog djelovanja u onim strukturama i sredinama gdje živi i radi radnička klasa.

Budući da je KP Rijeke nastala rascjepom na Trećem kongresu Međunarodne socijalističke partije Rijeke, bilo je potrebno donijeti u Statutu i one odluke koje se odnose na priznavanje partijskog staža, na reviziju i prijem članova. Dakle, prvi članovi KP Rijeke postali su oni delegati Trećeg kongresa Međunarodne socijalističke partije Rijeke koji su glasali za bezuvjetno prihvaćanje »21 uvjeta«.

To znači da je KP Rijeke u trenutku svoga osnivanja imala oko 50 članova. Ali je neposredno poslije osnivanja KP Rijeke počeo prijem novih članova, i to iz redova bivše Međunarodne socijalističke partije Rijeke. Oni su mogli na temelju podnijete molbe i bez kandidatskog staža pristupiti u KP Rijeke u roku od mjesec dana nakon završetka Kongresa, to znači od 20. studenog do 20. prosinca 1921. godine. Tako je omogućeno onim članovima Međunarodne socijalističke partije Rijeke koji nisu bili delegati na Trećem kongresu da se opredijele za novoosnovanu KP Rijeke i pridonesu njenom organizacionom snaženju i ukupnom političkom djelovanju.

Nakon osnivanja KP Rijeke pred njom su stajali i određeni problemi o rješavanju imovinskih odnosa s novoosnovanom Međunarodnom socijalističkom partijom Rijeke. Zbog toga je bilo velike prepirke, jer je rukovodstvo KP Rijeke smatralo da sva imovina treba pripasti KP Rijeke. Rukovodstvo KP Rijeke uspjelo je dobiti kiosk za prodaju partijske štampe, koji je vodio Oktavijan Parezan, i pretvoriti ga u snažno središte za raspačavanje partijske štampe, koja je tada uglavnom dolazila iz Italije, ali kasnije i za raspačavanje radničke štampe iz Jugoslavije, a u prvom redu *Borbe*.²⁹ Treba još istaći da je svaki član KP Rijeke bio obvezan pretplatiti se na odgovarajući partijski list, a i samo rukovodstvo KP Rijeke imalo je u programu izdavanje vlastitoga partijskog lista. Na žalost, iz brojnih razloga nije u tome uspjelo.

Članstvo KP Rijeke, po nacionalnom i socijalnom sastavu, bilo je raznoliko. U svoje redove okupila je kudikamo najviše radnika, i to gotovo is-

²⁹ Vidi bilješku 6.

ključivo kvalificiranih, a mnogo manje činovnika i intelektualaca. Po nacionalnom sastavu članstvo su uglavnom činili Hrvati i Talijani, a u manjem broju Slovenci, Srbi, Mađari, Nijemci i Židovi.

U vrijeme Četvrtog kongresa Treće internacionale (5. XI–5. XII 1922) imala je oko 150 članova i nije bila najmanja komunistička partija, članica Treće internacionale. Samo primjera radi od nje su bile manje po broju članova KP Palestine i KP Turkeстана.³⁰

Kao samostalna KP Rijeke djelovala je do 9. veljače 1924. godine, kad su njeni članovi i njene grupe (omladinska i ženska) odlučili referendumom da se priključe KP Italije.³¹ Naime, pripojenjem Rijeke Italiji na osnovi nepravednog Rimskog pakta (27. I 1924) nije bilo više opravdanog razloga za postojanje samostalne KP Rijeke, a uz to u jednoj zemlji i nisu mogle djelovati dvije zasebne komunističke partije, članice Treće internacionale.

Osnivanje KP Rijeke 1921. godine predstavljalo je značajan povijesni događaj u dugoj revolucionarnoj borbi njene brojne radničke klase i siromašnoga gradskog stanovništva. Pojavila se u vrijeme povampirenih iredentističkih i imperijalističkih apetita Kraljevine Italije i za ovim djelom naše zemlje i postala je svijest i savjest najnaprednijih društvenih snaga. U surovoj i teškoj borbi s fašizmom bilo je postepeno desetkovano njeno članstvo, ali je za cijelo vrijeme postojanja visoko nosilo zastavu bratstva i jedinstva njezinoga višenacionalnog stanovništva. Zbog toga KP Rijeke zaslužuje veću pažnju u našim povijesnim istraživanjima. To više što njeno postojanje i gotovo trogodišnje samostalno djelovanje nisu bili samo izdvojena i ograničena epizoda u komunističkom pokretu Rijeke već, naprotiv, izvorište svih kasnijih revolucionarnih gibanja.

³⁰ Moči Komunist. Internacionale, *Delo*, br. 159, 22. II 1923, 1.

³¹ L. Giuricin, Documenti sul PC di Fiume, n. dj., 268–269.